

MEGAKADÁSJELENSÉGEK A PÁRBESZÉDEKBEN

Horváth Viktória

Bevezetés

A beszédprodukciónak összetett folyamat: a beszédtervezés és a kivitelezés szinte egyszerre zajlik – egyidejűségük miatt sokszor „zavarják” egymás működését. Ez a paradoxon eredményezi a spontán beszéd folyamatosságát megszakító megakadásjelenségeket.

A megakadások két nagyobb csoportra oszthatók. A **bizonytalanságból adódó megakadások** a fogalmi szint és a nyelvi tervezés közötti problémákat jelzik. Ide tartoznak a beszédben megjelenő néma szünetek, a hezitálás, az ismétlések és a töltelékszavak használata.

A **téves kivitelezések**, tehát a tényleges hibák nagyon sokfélék, és a beszédprodukción minden szintjén jelentkezhetnek (Gósy 2002). Nootboom (1973) megállapította, hogy minél alacsonyabb szinten keletkezik a hiba, annál hamarabb veszi észre azt a beszélő: az emberek később észlelik a felsőbb tervezési szintek hibáit, mint az egyszerű nyelvbtlásokat. Ezt az a tény is jelzi, hogy a morfológiai tévesztéseket hosszabb szünet követi, mint a fonológiai típusúakat (Hokkanen 2001). Előfordul, hogy a beszélő nincs is tudatában az elhangzott nyelvbtlásnak (sokszor még akkor sem emlékszik rá, ha figyelmeztetik a hibára) és az esetleges automatikus javításnak. Ennek egyik oka, hogy a hibás alakzat általában alkalmazkodik nyelvünk alapvető hangsorépítési, szintaktikai stb. szabályaihoz, tehát „belesimul” a szövegkörnyezetbe. Beszédképző rendszerünk ugyanis „nem enged” az alapvető nyelvi szabályok durva megsértését, ezért értelmes szavak és szabályos szerkezetek sokkal gyakrabban jönnek létre a nyelvbtlások során, mint értelmetlen, szabálytalan kifejezések (Motley 1985).

A hallgató percepció mechanizmusa is végez korrekciós folyamatokat; a kommunikáció során a hallgató is hasonló „beszélői” stratégiákkal él, és ennek következtében szintén követ el hibákat, tehát a hallott közlést legtöbbször gond nélkül képes feldolgozni. (Angol nyelven végzett kutatások kimutatták, hogy a hallgató a megakadást a hibát követő első szó elhangzása után észleli; hamarabb, mint ahogyan azt a szót azonosítja, amiben a hiba megjelent, vö. Lickley–Bard 1998.) Sok esetben pedig éppen a megakadás és az ezt kísérő szünet „ad időt” a percepcióra, így járul hozzá a minél pontosabb feldolgozáshoz (Gósy 2000). A megakadásjelenségek tehát szerves részei a spontán beszédprodukciónak és a percepciónak; a magyar nyelvre vonatkozóan eddig kevés kutatás foglalkozott a jelenségek elemzésével, különösen spontánbeszéd-korpuszban. Gósy Mária több tanulmányában spontán beszédre vonatkozóan elemezte a hibák típusait, gyako-

riságát (2002, 2003, 2004), Huszár Ágnes célzott kísérletben vizsgálta a „nyelvbörléseket” (1998).

A jelen kutatás magnetofonra rögzített magyar nyelvű dialógusok alapján vizsgálja a spontán beszédben előforduló megakadások típusait és azok gyakoriságát. Ezek az elemzések közelebb vihetnek a beszédtervezési és kivitelezési folyamatok működésének mind pontosabb megfigyeléséhez, a rejtett stratégiák megismeréséhez.

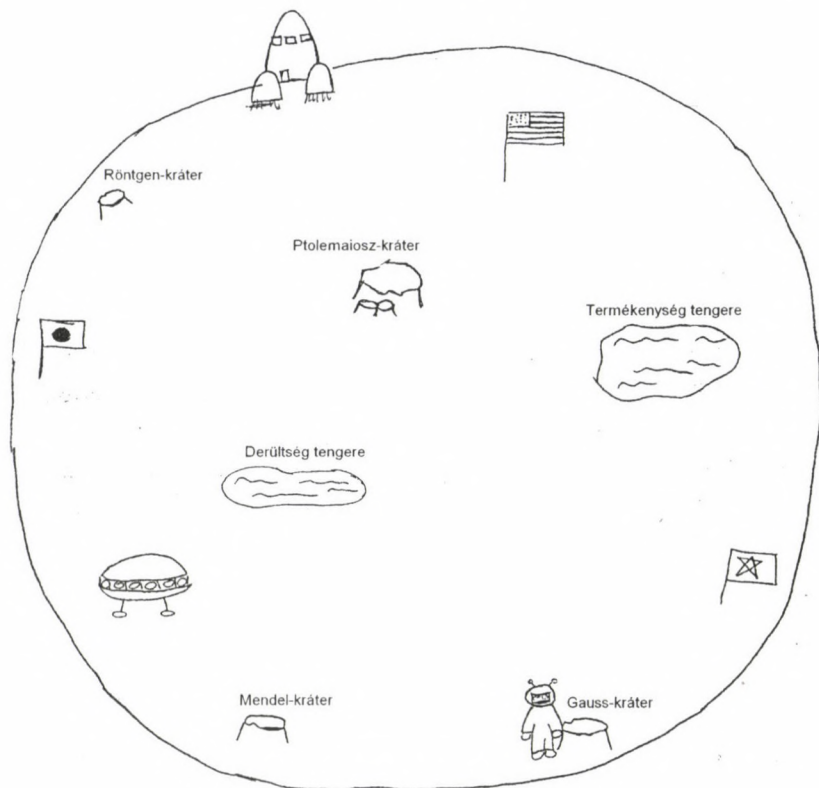
Mindennek alapján kimutathatóvá válik, hogy a beszélők milyen tervezési szinteket érintő hibákat követnek el leggyakrabban (bizonyos beszédstílusokban), illetve hogy mely folyamatok okoznak nagyobb „gondot” a kivitelezésnél.

A tervezés és a kivitelezés paradoxonából adódóan minden (kísérleti) személy követ el hibákat a beszéde során. Feltételeztük, hogy a beszélők közti nagy egyéni különbségek nemcsak a beszédtempóban, az artikulációban vagy a preferált kifejezésekben jelentkeznek, hanem a megakadásjelenségek mennyiségében és típusában is. Hipotézisünk szerint – a feladat jellegéből (tájékozódás, magyarázat) adódóan – az elemzett párbeszédekben több lesz a bizonytalansági megakadások száma, mint a kivitelezési hibáké.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A spontánbeszéd-felvételek egyik legelterjedtebb anyaggyűjtési módszere az interjú: a kísérletvezető kérdéseket tesz föl az adatközlőknek egy adott témával kapcsolatban, amelyről a beszélő monologikus formában nyilatkozik. Ebben az esetben azonban számolnunk kell a megfigyelői paradoxon jelenségével: a legtöbb emberből szorongást vált ki, ha rögzítik a beszédét, igyekeznek szorosabban követni a nyelvi normát, mint a hétköznapi életben. Így tehát éppen a kutató jelenléte gátolja meg a „természetes” spontán beszéd létrejöttét (Labov 1979). A paradoxon áthidalására ausztrál nyelvészek kidolgozták a feladatorientált dialógusok módszerét: az adatközlők párban vesznek részt a kísérletben; a kutatók pedig feladatmegoldás közben rögzítik spontán beszédüket.

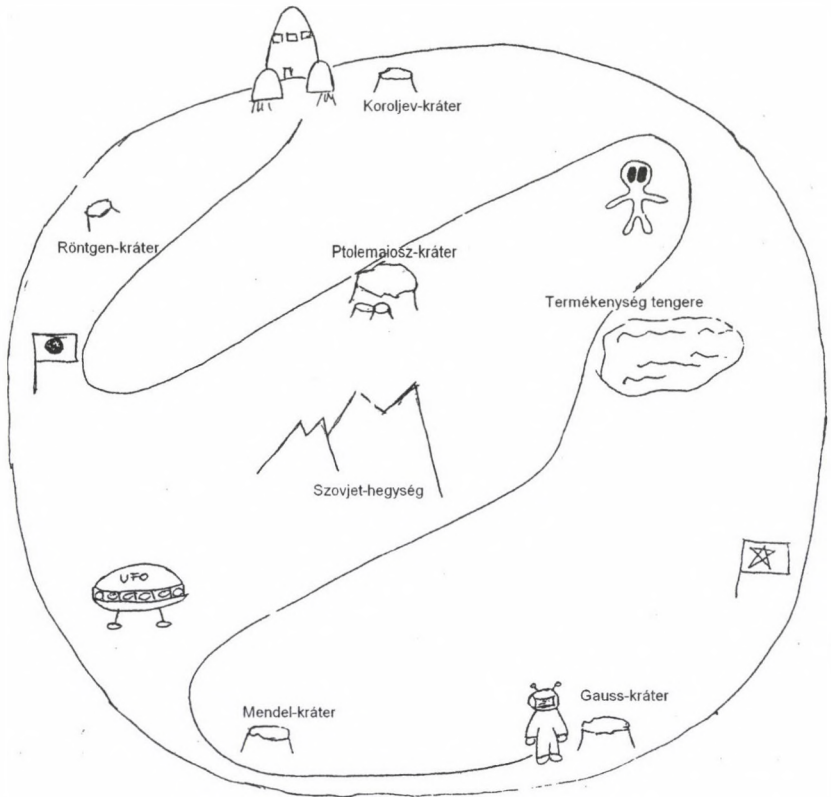
A jelen kísérlet a legismertebb feladatorientált dialógus, a **térképmódszer** (map method) segítségével készült (Carletta–Mellish 1996). A kutatópáros a különféle beszélői stratégiákat vizsgálta a térkép módszerrel rögzített dialógusokon; Stirling és munkatársai pedig a prozódiai határok és a párbeszéd szegmentálásának összefüggéseit kutatták (2001). A kutatók rendszerint olyan térképeket rajzolnak, amelyek egy szigetet, vagy valamilyen valóságosra emlékeztető, geográfiai sajátosságokat tartalmazó részletet (domb, tó, hegy, folyó stb.) ábrázolnak. A jelen kísérletben egy speciális, a Holdat ábrázoló térképet alkalmaztunk – a mindennapi életben ritkán használt kráter (pl. *Ptolemaiosz-kráter*) és tengernevek (*Termékenység tengere*) fokozottabban idézhették elő a beszélők gyakoribb hibázásait.

1. ábra

A vezetett térképe a berajzolt útvonal nélkül

A kísérleti helyzet az, hogy az adatközlők űrhajósok a Holdon; ám a bolygó felfedezése során eltévedtek. A feladat: a kísérleti személyeknek minél hamarabb vissza kell találniuk az űrhajóhoz a térképek segítségével. Egymás térképeit nem láthatják, ezért folyamatosan meg kell beszélniük, hogy merre haladjanak. Fontos szabály, hogy a kijelölt útvonalról nem térhetnek le, mert az „túl veszélyes”. A két térkép (1. és 2. ábra) azonban néhány tájékozódási pontban eltér egymástól, ráadásul csak az egyikben van berajzolva a követendő útvonal – ezt az adatközlőkkel nem közöltük; saját maguknak kellett rájönniük a „csapdára”, amelyet egyúttal meg is kellett oldaniuk a feladat sikeres elvégzéséhez, vagyis a célba éréshez. Ideális esetben gyorsan kialakultak a szerepek, az útvonalat ismerő személy elvezette társát az űrhajóhoz.

2. ábra

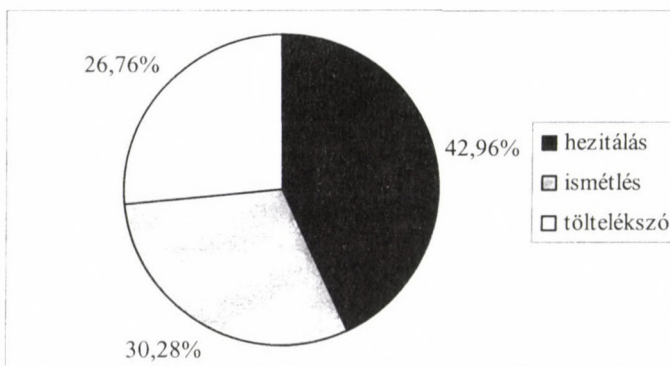
A vezető térképe a berajzolt útvonallal

A korpusz 9 pár feladatmegoldása, tehát 18 (9 lány és 9 fiú) adatközlő beszédanyaga. A párokat nemek szerint állítottuk össze: 3 lány-lány, 3 fiú-fiú és 3 fiú-lány páros vett részt a kísérletben. A kísérleti személyek mindannyian egyetemi vagy főiskolai hallgatók különböző területekről. A hallgatók átlagéletkora 22 év. A kísérleteket az instrukciókkal és a feladatot követő közös megbeszéléssel együtt beépített mikrofonnal rendelkező magnetofonra rögzítettük.

A teljes anyag 68 perc 2 másodperc. A legrövidebb felvétel időtartama 3 perc 7 másodperc; a leghosszabbé 23 perc 8 másodperc (a bevezetővel és a megbeszéléssel együtt). A felvételek időtartamátlagá 7 perc 52 másodperc.

Eredmények

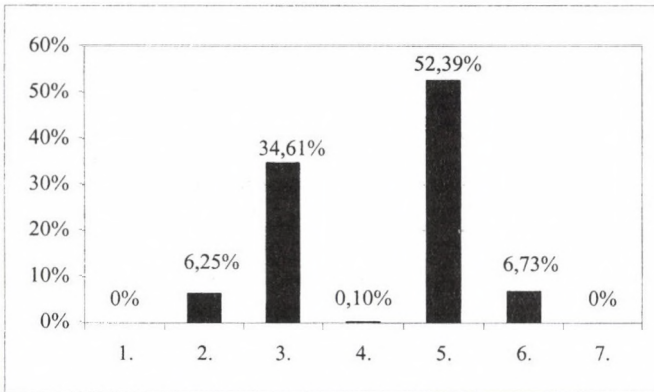
A 68 perces anyagban 350 megakadást találtunk – átlagosan 5 ilyen jelenség fordult elő percenként a teljes korpuszt tekintve. Az elvártaknak megfelelően mind a 18 beszélő rögzített anyagában szerepelt megakadás. A 350 darab megakadásjelenség 15 típusra oszlik – a jelenségek osztályozását Gósy (2002) tanulmánya alapján végeztük. A hipotézissel ellentétben a megakadásjelenségek 40,6%-a sorolható a bizonytalansági típusok közé; tehát a korpusz nagyobb része hiba, nyelvbtlás (59,4%). A 18 adatközlő közül 12 beszédében (66,67%) többségben voltak a hibák a bizonytalansági megakadásokkal szemben. Mindössze 3 fő anyagában (16,67%) voltak nagyobb számban bizonytalanságok, mint hibák. Ugyancsak 3 azoknak a személyeknek a száma, akik pontosan egyenlő arányban produkáltak hibát és bizonytalanságból adódó megakadást.

3. ábra

A bizonytalanságból adódó megakadások eloszlása a korpuszban

A néma szünetet nem vettük figyelembe az összesítésnél, hiszen meglehetősen nehéz egyértelműen elkülöníteni ebben a kísérletben, hogy a szünet funkciója a levegővétel, a tagolás, a magyarázat átgondolása, vagy a beszélő csupán időt ad a hallgatónak arra, hogy megértse és kövesse az instrukciókat. Az eredmények azt mutatják, hogy az adatközlők bizonytalansága főként hezitálásokban nyilvánult meg. Ha a beszélők bizonytalanok voltak a folytatás mikéntjében; akkor sokkal gyakrabban produkáltak hezitálást, mint ismétlést vagy valamilyen töltelékszót. A jelen korpuszban a beszélők néha hosszasan gondolkodtak azon, hogy milyen módon magyarázzák el társuknak az útvonalat, és ehhez milyen nyelvi forma a legmegfelelőbb. A megakadások biztosítják az időt a mentális lexikonban való kereséshez, illetve a tervezési folyamatokhoz. Ezt igazolják az olyan megnyilatkozások, mint *Szóval gyakorlatilag kö* □ □ □ *körbe megyünk* (töltelékszó, hezitálás) vagy *Akkor viszont nem tudunk* □ □ □ *akkor viszont garantáltan* (ismétlés).

4. ábra

A téves kivitelezések aránya a tervezési folyamatok szerint

(1. a fogalmi szint hibái, 2. a nyelvi tervezés szintjén keletkező hibák, 3. a lexikális hozzáférés szintjét érintő hibák, 4. a fonológiai tervezés szintjén jelentkező hibák, 5. a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából adódó hibák, 6. az artikulációs tervezés szintjét érintő hibák, 7. az artikulációs tervezés és kivitelezés összehangolatlanságából adódó hibák)

A tervezés fogalmi szintjén egyik beszélőnél sem keletkeztek hibák, tehát az anyagban sem freudi elszólást, sem malapropizmust nem találtunk. A nyelvi tervezés szintjén is viszonylag kicsi a hibaarány (6,25%).

Azt feltételeztük, hogy a lexikális hozzáférés szintjén a beszélők kevés hibát követnek el, hiszen a meghatározott témakör leegyszerűsíti a mentális lexikon aktiválását. A hipotézissel ellentétben ezen a szinten kiemelkedően magas a hibaarány (34,61%). A sok hibára az lehet a magyarázat, hogy az „ürszókincset” a mindennapokban ritkán használjuk (*Most azt hiszed, hogy beépített japán izé □ asztronauta vagyok; a Koroljev kráter az aa az UFO-tól, vagy mi a halál ez; az azonosítatlan repülési □ repülő □ vagy repülő tárgy*), ráadásul a feladat különböző kráter- és tengernevekkel is „nehezítve volt” (TOT – „nyelvem hegyén van” jelenség 3,37%; téves szótalálás 1,44%). Ezen a szinten, illetőleg az összes megakadásjelenségen belül is a változtatás aránya volt a legnagyobb (29,8%). Ennek az az oka, hogy a beszélő igyekszik minél pontosabban megfogalmazni az útvonallal kapcsolatos instrukciókat. Előfordul, hogy a partner nem érti a magyarázatot, és a vezető emiatt kényszerül változtatásra; néha azonban a beszélő saját maga ítéli elégtelennek az instrukciót.

Egyáltalán nem találtunk hibát a fonológiai tervezés szintjén. Gósy (2003) korpuszában is csak 0,1% az ilyen típusú hiba. Azzal magyarázza a jelenséget, hogy ez a nyelvspecifikus tervezés stabil.

A beszélők a legtöbb hibát a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából adódóan ejtették (52,39%). A legnagyobb a nyújtások

aránya (25,96%), de gyakori jelenség a szünettartás a szóban (13,46%) és az újraindítás is (8,17%). Az újraindítás morfológiai változtatással és a téves kezdés előfordulása sokkal kisebb. Ezek az arányok részben magyarázhatók a feladat jellegével is, hiszen ezekkel a megakadásokkal a beszélők időt nyernek a minél pontosabb megfogalmazás tervezéséhez, illetve ahhoz, hogy átgondolják a következő közlést. Nemcsak a feladatorientált dialógusokban; a mindennapi spontán beszédben is a beszélők gyakran megnyújtják a névelőt, hogy időt nyerjenek a megfelelő folytatáshoz, vagy ha nem jut eszükbe azonnal a következő keresett szó. Ebben az anyagban is a leggyakoribb a névelő nyújtása (*ha szembeállok ezzel aa papírral*), de előfordul, hogy a beszélő az utolsó hangot nyújtja meg (*És csinálsz egy ilyen öö „u” betűt*). Spontán beszédkor a szó belsejében is előfordul egy-egy hang megnyújtása (*és a Ptolemaiosz-kráter között – az adatközlő a [m] hang időtartamának növelésével nyert időt a gondolkodáshoz*), de erre csak két példát találtunk az anyagban. A nyújtás leginkább a magánhangzókat érinti (83,33%); az 54-ből csupán 9 jelentkezett mássalhangzóknál (16,67%). A „szünettartás a szóban” jelenség aránya 13,46%: a beszélők leggyakrabban a toldalékmorfémák előtt tartanak szünetet a szóban (*tehát a Röntgen kráter □ hez*); ez a morfológiai, szintaktikai tervezés problémáját jelzi. A beszélőnek gondjai vannak azzal, hogy milyen grammatikai formában kezdte közlését, vagy nem találja a mentális lexikonban a szerkezetet lezáró megfelelő toldalékot.

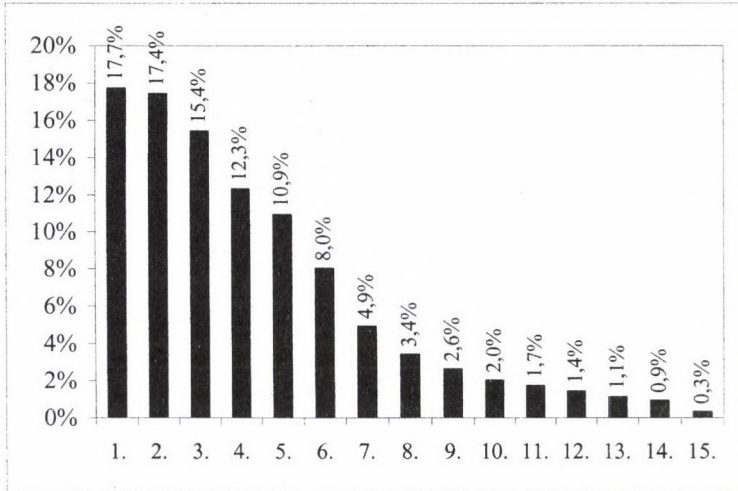
A narratívákra vonatkozó eredményekkel (Gósy 2003) ellentétben nem az igekötőt követő szünet áll a második gyakorisági helyen, a jelen anyagban a beszélők gyakrabban tartanak szünetet a szó belsejében, mint az igekötők után. Az igekötő ugyanis szemantikailag nagyjából behatárolja a megkezdett szót, amely szófajának (általában ige, ritkábban igenév) funkciójából adódóan kijelöli a folytatás menetét (megadja a közlés alapját; a beszélőnek kevesebb elem közül kell választania, a mentális lexikon aktiválása egyszerűsödik, és kevesebb időt vesz igénybe). Volt olyan beszélő, aki nemegyszer a névelő belsejében is tartott szünetet (*a □ z*); és olyan, aki a szó utolsó hangzója előtt (*Menjek el a Termékenysé □ g tengeré □ ig?*). Igekötők után mindössze 4 esetben találtunk szünetet a szóban – ez szóaktiválási nehézségekre utal; összetett szóban összetételhatáron pedig csupán egyszer.

Az újraindítás (8,17%) azt jelzi, hogy a beszélő nem biztos benne, megfelelő-e a kiválasztott forma a közölni kívánt tartalomhoz (*Mit mo □ mit mondtak nekünk?*). Az útirány magyarázata esetén ez gyakoribb lehet, mint a mindennapokban, hiszen a vezetőnek törekednie kell a minél pontosabb és érthetőbb megfogalmazásra a feladat sikerének érdekében. Sokkal kevésbé jellemző (1,92%), hogy a beszélő az újakezdés során megváltoztatja a toldalékmorfémát (*egyenesen mennék a Termékenysé tengeré □ tengeréig*); vagy hogy egy olyan szót kezd el, ami nem is illik a kontextusba (téves kezdés – 2,88%): *az má □ az olyan neked nincs?*

Gósy Mária (2003) megállapítása szerint a beszélőnek nagyobb nehézségei vannak a kezdeti tervezési szinteken, mint a beszédprodukciónak a folyamat vége fe-

lé. Ezt a megfigyelést a jelen korpusz is igazolja; például az artikulációs tervezés szintjén mindössze 6,73% a hibaszázalék; egyszerű nyelvbotlást pedig egyáltalán nem találtunk. Az artikulációs tervezés szintjéhez köthető hibák közül valamivel gyakoribb az anticipáció, mint a perszeveráció (4,33%, ill. 2,4%). Például: *A kül □ a körnek a külső*, ill. *Mert én idáig jegyeztem, hogy h □ erre jöttünk*. Metatézist egyetlen beszélő sem produkált a felvétel során.

Az 5. ábra azt szemlélteti, melyek a korpuszban a legtöbbször előforduló megakadások, és melyek azok, amelyek csak kis számban jelennek meg.

5. ábra

A megakadásjelenségek aránya a korpuszban

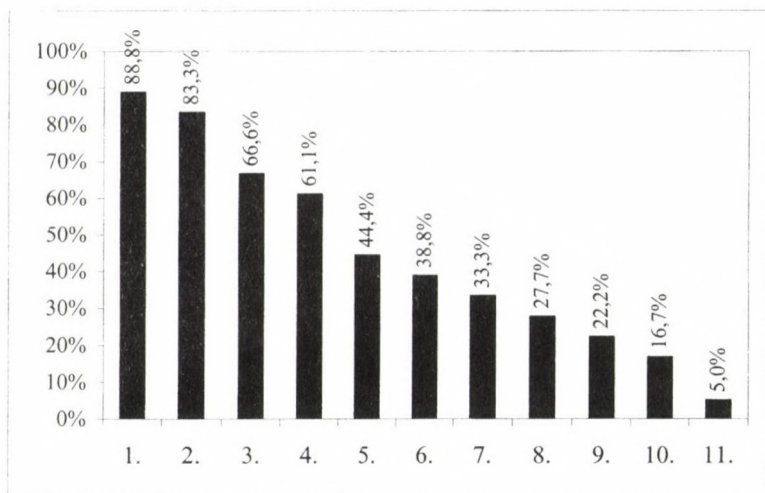
- (1. változtatás, 2. hezitálás, 3. nyújtás, 4. ismétlés, 5. töltelkészo, 6. szünet a szóban, 7. újraindítás, 8. grammatikai összehangolatlanóság, 9. anticipáció, 10. „nyelvem hegyén van”, 11. téves kezdés, 12. perszeveráció, 13. újraindítás morfológiai változtatással, 14. téves szótalálás, 15. kontamináció)

A korpuszban a legnagyobb a változtatás aránya (17,7%), ami feltehetően a feladat jellegéből adódik. A hipotézissel (nagyobb arányban produkálnak a beszélők bizonytalanságot, mint hibát) ellentétben egy kivitelezési hiba fordult elő legnagyobb arányban a korpuszban, nem egy bizonytalanságból adódó megakadás. A hezitálás (17,4%) majdnem ugyanolyan arányban fordult elő, mint a változtatás – ez már a beszélők bizonytalanságára utal. A nyújtás is relatíve sokszor előfordult a felvételen (15,4%); ez a hibatípus funkcióját tekintve közel áll a hezitáláshoz, hiszen a beszédhang „normál” időtartamának megnövelésével a beszélő időt nyer a további tervezési és kivitelezési folyamatok elvégzéséhez. A bizonytalanságból adódó további két megakadás szintén 10% fölötti arányt

mutat; az ismétlés (12,3%) valamivel több, mint a töltelékszavak használata (10,9%). A szünettartás kevésbé gyakori jelenség (8%). Ritkábban fordultak elő az újraindítások (4,9%), ami azért meglepő, mivel a beszélők sok energiát fordítottak arra, hogy megfelelő formát adjanak a magyarázatnak. Úgy látszik, ha a beszélők elkezdtek egy szót vagy kifejezést, hajlamosabbak voltak azt inkább megváltoztatni, mint eredeti formájában hagyni, ha az nem felelt meg kommunikációs céljaiknak.

A grammatikai összehangolatlanág előfordulási aránya 3,4%; hasonlóan elenyésző az anticipáció megjelenése (2,6%). A TOT jelenség mindössze 2%-át adja a megakadásjelenségeknek; ennél is kevesebb a téves kezdés (1,7%), a perszeveráció (1,4%) és az újraindítás morfológiai változtatással (1,1%). Téves szótalálás összesen háromszor fordult elő a teljes anyagban (0,9%); a legritkább kontamináció pedig csak egyszer (0,3%).

A megakadásjelenségek előfordulása – arányaikban és típusaikban – nem független az adott beszélő személyétől. Az erre vonatkozó adatokat a 6. ábra tartalmazza.

6. ábra

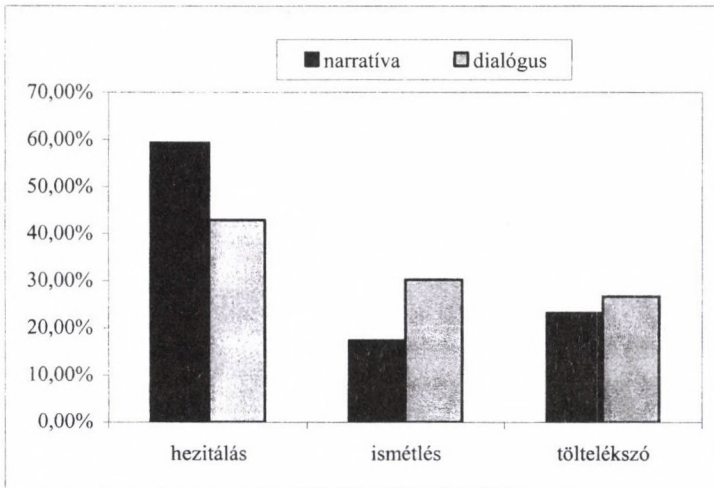
A legtöbb beszélőnél előforduló és a legritkább típusok

(1. ismétlés; 2. nyújtás, hezitálás, változtatás; 3. töltelékszó; 4. szünettartás a szóban; 5. újraindítás; 6. grammatikai összehangolatlanág; 7. anticipáció; 8. téves kezdés; 9. „nyelvem hegyén van”; 10. perszeveráció, téves szótalálás, újraindítás morfológiai változtatással; 11. kontamináció)

A 18 adatközlőből 16-nál szerepelt az ismétlés (88,8%); nem volt tehát olyan megakadástípus, amely mindenkinél előfordult. A nyújtás, a hezitálás és a változtatás (a legnagyobb arányban képviselt típusok) 15 fő beszédében szerepeltek

(83,3%). A kontamináció mindössze egy főnél szerepelt. Mindössze öt olyan megakadásjelenséget találtunk, amelyek a beszélők ötven százalékánál voltak tapasztalhatók. A hibák típusait tekintve tehát nagy az adatközlők közötti eltérés.

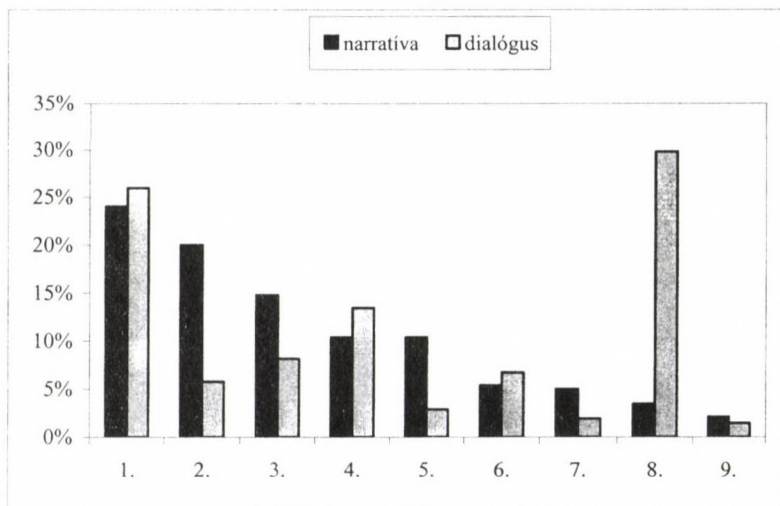
A jelen korpusz 18 beszélő spontán dialógusaiból áll – Gósy Mária (2003) szintén 18 beszélő narratíváit rögzítette (hasonló időtartamban). A kísérleti személyek egyenlő száma és a beszéidő hasonlósága miatt összehasonlíthatjuk a narratívákban és a dialógusokban megjelenő megakadásjelenségek arányát és típusait.

7. ábra

A bizonytalanságra utaló megakadásjelenségek aránya a narratívákban és a dialógusokban (az összes bizonytalanságot tekintve 100%-nak)

A Gósy Mária által készített monologikus spontánbeszéd-felvételeken (2003) a beszélők gyakrabban hezitáltak (59,33%), mint a feladatorientált dialógusok során (42,96%). Az interjú ugyanis kötetlenebb témájú anyaggyűjtési módszer: a beszélőket munkájukról, hobbijukról kérdezték, de nekik kellett eldönteni, hogy mit is mondjanak az adott témáról, milyen hosszban vagy milyen részletesen fejtsék ki a választ. A jelen kísérlet meghatározott feladatra épült – a téma nagyjából behatárolta a kísérlet során használt szókincset; ez eredményezte a kevesebb hezitálást az adatközlőknél. Szintén a módszerek különbözősége magyarázza az ismétlések arányának nagy eltérését (17,43% a narratívákban; 30,28% a dialógusokban): a térképes kísérletben gyakran az útirány, a tájékozódási pontok nevének ismétlése (ami gyakran abból adódott, hogy a vezető nem volt biztos benne, jól olvasta-e a feliratot) tette egyértelművé a magyarázatot – így járult hozzá a megakadás a pontosabb feldolgozáshoz. A töltelék szavak aránya mutatja a legkisebb eltérést a két beszédstílus között.

8. ábra

A téves kivitelezések aránya a narratívákban és a diálógusokban
(az összes hibát tekintve 100%-nak)

- (1. nyújtás; 2. grammatikai összehangolatlanság; 3. újraindítás; 4. szünettartás a szóban;
5. téves kezdés; 6. sorrendiségi hiba; 7. újraindítás morfológiai változtatással; 8. változtatás;
9. téves szótalálás)

A beszédstílusokban megjelenő megakadásjelenségek arányát összehasonlítva 8. ábra szerint a szintaktikai hibák aránya jóval magasabb a monologikus közlésekben (20%), mint a párbeszédekben (5,77%). A spontán beszéd során a beszélők általában ritkán hoznak létre teljes, grammatikailag szabályos mondatokat. A többszörös alá- és mellérendelések miatt a beszélők már nem emlékeznek, hogy milyen formában indították a közlést; vagy éppen a gyakori alanyváltás miatt fejezik be grammatikai hibával a „mondatot”. A feladatorientált diálógusra inkább a kérdés, és a minél pontosabb, rövid válasz a jellemző; a beszélők ritkán bocsátkoznak hosszabb közlésekbe (a szakaszonként való haladás miatt is). Hasonló a magyarázat az újraindítások eltérő arányára is. A téves kezdések ritkábban fordulnak elő az adott témájú párbeszédben (2,88%), hiszen a makrotervezés körülhatároltabb, mint egy kötetlenebb interjú során (10,38%).

A térképes kísérlet során a beszélők az irányítás gondos megtervezése miatt sokkal gyakrabban kényszerültek változtatásra (29,8%), mint az interjúkban résztvevő adatközlők (3,46%).

Következtetések

Az elvártaknak megfelelően minden beszélő követett el hibákat a beszédprodukción során; a korpusz nagy számú és sokféle megakadásjelenséget tartalmaz. Igazolódtek a nagy egyéni különbségek is: például egy fiú 45, egy másik mindössze 3 megakadást produkált. A korpusz 15 különböző megakadástípusa között egyetlen olyan sem volt, amely minden adatközlőnél előfordult volna. A változtatás a „vezető” típus, s ez a feladat jellegéből adódik; a feladatmegoldás sikerének érdekében az adatközlők igyekeztek minél pontosabban átadni ismereteiket a másoknak. Ez a megakadás nemcsak a beszélőnek jelentett segítséget (időt nyert a kereséshez a mentális lexikonban), de a vezetettet is felkészítette a magyarázat módosulására. Ez a kísérlet is alátámasztja Gósy (2003) megfigyeléseit, miszerint a beszélők nemcsak a beszéd megvalósításával, hanem a tervezés és kivitelezés összehangolatlanágából adódó diszharmoniai feloldásával kapcsolatban is dolgoznak ki egyéni stratégiákat. A hipotézissel (amelyet a narratívákra vonatkozó szakirodalmi adatok alapján állítottunk fel) ellentétben a korpuszban nagyobb a hibák aránya, mint a bizonytalanságból adódó típusoké. Az adott témakör ugyanis egyszerűsíti a tervezés kezdeti szakaszait; a beszélőknek „csupán” nyelvi formát kell rendelkezniük például a tájékozódási pontok magyarázatához – míg a narratívákban a tervezés kezdeti szakaszai bizonytalanabbak.

A különböző tervezési szinteken megjelenő hibák aránya megmutatja, hogy a folyamat mely szakaszai milyen fokú nehézséget jelentenek a beszélők számára. A jelen korpusz megakadásjelenségeinek több mint a fele, pontosan 52,39%-a a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanágának eredménye. A beszélő nem biztos abban, hogy megfelelő szót aktivált-e (újraindítás), vagy nem találja az adekvát formát a közlés folytatásához (nyújtás, szünettartás a szóban), esetleg a toldalékot nem érzi megfelelőnek (újraindítás morfológiai változtatással). Ritkábban fordul elő, hogy a kiejtett szó egyáltalán nem illik a kontextusba – ekkor a korrekciós folyamatok általában csak a szó egy részét, általában az első szótagját „engedik” kiejteni, majd a beszélő azonnal egy másik lexémát aktivál.

Az adatközlők a lexikális hozzáférés szintjén is sok hibát produkáltak (ez az összes hiba 34,61%-a), de ez a gyakori előfordulás csak a változtatást érinti; elenyésző volt a TOT-jelenség és a téves szótalálás. Egyáltalán nem fordult elő hiba a fogalmi szinten, a fonológiai tervezéssel és az artikulációs kivitelezéssel kapcsolatban; a folyamat kezdete és befejező szakasza tehát problémamentesnek tűnik. Ez az eredmény egyezik a narratívákra közölt adatokkal (Gósy 2003).

Felmerül a kérdés, hogy vajon a stílusbeli különbség hatással van-e a beszédtervezési stratégiákra. A monologikus közlések és a jelen, párbeszédés korpusz összevető elemzési eredményei arra utalnak, hogy a megakadásjelenségek előfordulási arányai jól tükrözik a különböző beszédstílusok előidézte másféle tervezési nehézségeket.

Irodalom

- Carletta, Jean–Mellish, Christopher S. (1996): Risk-taking and recovery in task-oriented dialogue. *Journal of Pragmatics* 26. 71–107.
- Gósy Mária (2000): A beszédszünetek kettős funkciója. *Beszéd kutatás* 2000. 1–15.
- Gósy Mária (2002): A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukció tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126. 192–204.
- Gósy Mária (2003): A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127. 257–277.
- Gósy Mária (2004): A lexikális előhívás temporális szerveződése. *Magyar Nyelv* 2004. 52–66.
- Hokkanen, Tapio (2001): Slips of the tongue – Errors, repairs and a model. *Finnish Literature Society*. Helsinki.
- Huszár Ágnes (1998): Az elszólásvizsgálat egy lehetséges módja. *Beszéd kutatás* 1998. 21–34.
- Labov, William (1979): A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In Pléh Csaba–Terestyéni Tamás szerk.: *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest. 365–398.
- Lickley, Robin J.–Bard, Elisabeth G. (1998): When Can Listeners Detect Disfluency in Spontaneous Speech? *Language and Speech* 41. 203–226.
- Motley, Michael T. (1985): Nyelvbotlások. *Tudomány* 1985. 88–93.
- Nootheboom, Sieb (1973): The tongue slips into patterns. In Fromkin, Victoria A. ed.: *Speech Errors as Linguistic Evidence*. Mouton. The Hague. 144–156.
- Strirling, Lesley–Fletcher, Janet–Mushin, Ilana–Wales, Roger (2001): Representational issues in annotation: Using the Australian map task corpus to relate prosody and discourse structure. *Speech Communication* 33. 113–134.